

TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE AZERBAYCAN BASINI VE İLK BASILI ÜRÜNLER

Azer Adıgözlov*

XIX.y.y. 30-lı yılların başlarında Azerbaycan basınının temeli atıldı. 1832' de Tifliste haftalık "Tatar haberleri" gazetesi yayınlanmaya başladı. "Tiflisskie Vedemosti" gazetesine ek olarak yayınlanan bu gazetede resmi bildirimler yayınlanırdı. 40-lı yılların başlarında Tifliste "Zakafkasskiy Vestnik" gazetesine Azerice bir sayfa eklenir ve burada da resmi yazılar yayınlanır. 1850 yılında Şamahı guberniyasında (eyaletinde) (*) iki küçük matbaa faaliyet gösterir. Bu matbaalar Azerice yayın yapmazlar.¹

Azerbaycan sosyal hayatının gelişmesinde önemli faktörlerden biri basın oldu. Azerbaycan basınının kurucusu (yaratıcısı), halkın eğitiminden (mariflenmesinden) yana olan Hasan bey (ZERDABİ) olmuştur (1842-1907). H.B.Zerdabi Rusya'da Yüksek Avrupai tahsilini bitirdikten sonra Bakü'de binbir zorlukla 1875'de Türkçe ilk matbaayı ve bütün Rusyada "Ekinci" adında Türkçe ilk gazeteyi kurdu.²

Zerdabi İstanbul'la temasa geçerek Türkçe için Arap baskı harfleri getirtti. Altı ay sonra "Ekinci" gazetesinin 400 abonesi olmuştu, bir o kadar da bedava dağıtılırdı.³ Tiyatro yazılarından sonra Zerdabi gazetenin ilk sayısını 22 Temmuz 1875'de yayınlamıştır. Bu gazetenin ilk sayısı tüm Kafkasyada yankı uyandırdı. Gazetenin bir tek çalışmanı vardı. O da Hasan bey Zerdabi idi. (O hem yayıncı, hem

* M.Ü. İletişim Fakültesi
Gazetecilik Doktora Öğrencisi

redaktor, hem de düzeltmen ve baskıcı idi.) 1875-1877 yılları arasında gazete toplam 56 sayı yayınlandı.

Zerdabi'nin bu gazetesinde S.E.Şirvani, K.Mehmandarov, A.Adıgözeloğlu, Görani ve dönemin diğer aydınları da katkıda bulunmuşlardı. "Ekinci" gazetesinde eğitime önem veren demokratik ideolojiler savunulurdu. H.B.Zerdabi gazete de halkın eğitiminden yana yazılar yazıyordu. Gazetede köy hayatına, köy işlerine, ekincilik kültürüne, köy ve köylü hayatına ilişkin yazılar yazarak, bu alanların gelişmesine katkıda bulunmak istiyordu. Azerbaycan halkının kültürel hayatını yansıtan yazılar da yayınlanırdı. Gazetenin bu ileri görüşleri çarlık Rusyasının hoşuna gitmiyordu ve 1877' de yayınlanan bir fermanla gazete kapatıldı.⁴

Bu gazeteden sonra Ünsizadeler tarafından çıkarılan "Ziyayi-Kafkas" ile "Keşkül" gazeteleri yayınlanmaya başladı. 'Ekinci' gazetesi 1877'de Rus-Türk savaşı esnasında yayınlandığı için kapatılmıştır. Diğerleri bir kaç sayıdan sonra kendiliğinden kesintiye uğramışlardır (1880-1891).⁵ Matbuatda ilk defa 80'li yıllarda yayınlanan "Keşkül" gazetesi "Azerbaycan Milleti" sözünü kullanmıştır.⁶

1879' da Tiflis'te "Ziya" gazetesi yayımlanmaya başladı. Aynı gazete 1880 yılında "Ziyayi Kafkasya" adıyla yayınlanmaya başladı. Toplam 104 sayı yayınlandı ve 2 Temmuz 1884'de kapandı. 1880'de Tiflis'te "Keşkül" gazetesi yayın hayatına atıldı. Her iki gazete ideoloji açısından Ekinci ile aynıydı. Haftalık gazete olan "Keşkül" 1891 yılına kadar yayınlandı. 1880-1890 yıllarında Bakü'de "Kaspi", "Bakinskaya İzvestiya" (Bakü haberleri), "Bakü" ve başka Rusça gazeteler yayınlanmaya başladı. Bu gazetelerde Azerbaycanın sosyal-iktisadi ve kültürel hayatını yansıtan makaleler yayınlanırdı.⁷

1905 devrimiyle, 1875'de ilk çıkan Azeri gazetesi "Ekinci"ye, "İrşat", "Füyuzat", "Hayat", "Açık Söz" ve "Terakki" gibi yeni gazete ve dergilerde katıldı.

Celil Mehmed Kuluzade tarafından çıkarılan "Molla Nasreddin" isimli mizah dergisi bir çok yetenekli yazar ve şairin bir araya gelmesini sağladı.⁸ Azerbaycan'ın demokratik aydınları millî zulme karşı olduklarını bildiren ve bu yönde "Molla Nasreddin" dergisinde yazılar yazarlardı. Bu yazarlar arasında, C. Memmedguluzade, M.S. Ordubadi, N.B. Vezirov, E. Hakuerdiev, E. Rehimzade, F. Köçerli önemli yere sahipdiler.⁹

Sosyal-demokratların Azerbaycan'da işçiler arasında gizli faaliyet gösteren dernekler var idi. Bu siyasi grup 1904'de "Hümmet" gazetesini yayınlamağa başladı. İşçileri yönetime ve sosyal edaletsizliğe karşı mücadeleye çağırdılar. (Sonraları gazete etrafında birleşen bu grup "Hümmet" cemiyetini kurdular).¹⁰

Bolşeviklerin organı olan "Bakinski Raboçi" (Bakü İşçileri) gazetesinin yayınlanması 1908 Ekim ayında yasaklandı.¹¹

Azerbaycan burjuvazisinin milli bağımsızlık görüşleri "Yeni Füyuzat", "Şelale" dergilerinde, "İğbal", "Güneş", "Yeni Hayat" vb. gibi gazetelerde yayınlanırdı.¹²

XX.yy. ilk yıllarında, 1.Rus inkılabı yıllarında matbuat işi çok yaygınlaşmıştı. Aynı yıllarda Bakü'de çeşitli zamanlarda 13 gizli parti matbaası faaliyet göstermiştir. Gence ve Şuşa'da böyle matbaalar vardı.

Bu yıllarda Azerbaycan'da "Hümmet", "Tekamül", Ermenice "Banvori dzayn" (İşçi Sesi-1906) ve "Orer" (Günler-1907), Rusça "Bakinski Raboçi" (1906) ve "Priziv" (Çağırış-1906) vs. gazeteler yayınlanırdı.

İnkilaptan sonra ise, "Bakinski Proletari" (1907-1909), "Yoldaş" (1907), "Gudok" (1907-1908), "Naşa Jİzn" (1914-Bizim hayat), "Bakü Hayatı" (1912), gazeteleri, "Volna" (1909) (Dalga), "Sovremennaya Jizn" (Çağdaş Hayat-1911), "Nor Hosk" (Yeni Söz.1912-1912) dergileri ve.s. yayınlanmıştır.

Bolşevik neşriyat organları ile aynı zamanda devrimçi-demokrat matbuat organları da yayın hayatına devam etmiştir. Bunlardan en çok tanınanı "Molla Nasreddin" dergisi idi. C.Memmedguluzade'nin redaktörü olduğu bu derginin çevresinde M.E.Sabir, Ö.F. Ne'manzade; E. Gemküsar, E. Nezmi gibi Azerbaycan demokrat aydınları toplanmıştı. Bu derginin ardından "Behlul" (1907), "Zenbur" (1909-1910) dergileri yayınlandı. Bakü'de çocuklar için "Debistan" (1906-1908), "Rehber" (1906-1907), "Mekteb" (1911-1917) dergileri yayınlanırdı.

Bakü'de burjuvazinin de geniş çaplı matbuat organları vardı. Burada "İrşad" (1905-1908), "Tereggi" (1908-1909) ve ona kadar diğer Azerbeycan, Rus, Ermeni dillerinde gazete ve dergiler yayınlanırdı. Bunlardan en önemlileri "Füyuzat" ve "Yeni Füyuzat" dergileri, "Hayat" ve "Taze Hayat" gazeteleri idi. Küçük matbuat organları (burjuvazinin) olarak "Raboçi Listok", "Trud", "Raboçi Golos", ve b. vardı.¹³

1905 inkilabının etkisi ile yayınlanmağa başlayan Azerbaycan tengidi realizmini, devrimçi-demokratik görüşler yayan "Molla-Nasreddin" (1906-1931) dergisinden ayrı düşünmek olmaz. Derginin naşiri ve redaktörü C. Memmedguluzade(1862-1911) tengidi realizmin en büyük üyeleri olmak ile beraber derginin fikirlerini savunmuşlardı.

Sosyal-siyasi ve bilimsel-teoretik konularda yazar ve gazetecilerden Ali bey Hüseyinzade (1864-1936), Alimerdan bey Topçubaşov(1865-1931), Ahmet bey Agayev(1868-1936) bilinirdi.¹⁴

Hüseyinzade Ali Beyin, Ahmet beyle idare ettikleri "Hayat" gazetesinde Türklüğe, Türkçülüğe ait yazılarından bahsetmekte idiler. Ali Bey 1906'da Ahmet Beyden ayrılarak "Füyuzat" adlı dergi yayınlamıştır. Bu mecmua 1906 senesinin Son Teşrininden (Kasım ayından) 1907-nin sonlarına kadar yayımlandı.¹⁵

Topçubaşı Ali Merdan Bey, Hüseyinzade Ali Bey ve Ağa oğlu Ahmet Bey, Yüksek Avrupa kültürünü benimsemiş ve aynı zamanda milli terbiye ile mücehhez bu üç şahsiyet, Hacı Zeynalabidin Takiyev' in (o zamanın petrol zengini) maddi yardımlar ile 1905'den sonra matbaalar ve gazeteler kuruyorlardı. "Hayat", "İrşad", "Füyuzat" ve Rusca "Kaspi" bu sıralarda kurulmuşlardı.¹⁶

Ali Bey Hüseyinoğlu (Hüseyinzade) (1864-1940) Petersburg Üniversitesinin fizik-matematik fakültesinde okumuş, İstanbul'da Yüksek Askeri Tıp Okulunu (1895) bitirmiştir. 1904'te Bakü'ye gelmiş "Hayat", "Kaspi" gazetelerine ve "Füyuzat" dergisine redaktörlük yapmış, yeniden Türkiye'ye dönmüş İstanbul Üniversitesinde profesör olmuş ve orada hayata veda etmiştir.¹⁷

1905'e kadar matbuatda gelişme olmamıştır. Ancak 1903-1904 yıllarında Tiflis'te basılıp yayınlanan "Şergi-Rus" (Doğu-Rus) gazetesi yayınlanmağa başlamıştır. Bu gazete Şahtahtinski Mehemmed Ağa tarafından çıkarılırdı ve bir sene sonra Bakü'ye taşınmış ve burada kapanmıştır.

1905 inkilabından etkilenen Rusya Türklerinde olduğu gibi Azerbaycan Türklerinde de hızlı bir milli hareket başladı. Bu da milli matbuatın yaratılmasına neden oldu. Bakü bu milli hareketin merkezi idi. 1914 senesinde 1.Dünya Savaşı öncesinde Bakü'de Türkçe iki gündelik gazete "İkbal" ve "Sedayihak" (Hakkın Sesi) basıldı. Müslümanların hukukunu korumak için bir de Rusça "Kaspi" gazetesi yayınlanırdı. Bu gazeteler 1905 yılında Ağaoğlu Ahmet beyle Hüseyinzade Ali bey tarafından çıkarılan "Hayat" ve "İrşad" gazetelerinin başlattıkları milli mücadeleyi devam ettiriyorlardı.

Birinci Dünya savaşı (1914-1918) sırasında kurulan "Açık Söz" gazetesi de (kurucusu M.E.Resulzadedir) bu davayı savunurdu. ("Açık Söz" aynı zamanda ilk defa o zamana kadar Kafkasyada Müslüman veya tatar denilen halkın Türk olduğunu savunurdu). Gündelik gazetelerden başka (metbuati-yevmiyeden) bir kaç haftalık edebi, siyasi ve mizah (güldürü) gazeteleri de basılırdı. Bunların arasında "Molla Nasreddin" dergisi Azerbaycan mizahının ortaya koyduğu bir şaheserdir.

Edebi dergilerden dikkat çeken Hüseyinzade Ali beyin müdürlüğü altında yayınlanan "Füyuzat" dergisi idi. Osmanlı edebiyatını etkileyen en büyük unsurlardan birisi olmuştur.¹⁸

Eskiden mürteci muhafazakarlar nazarında Azeriler millet bile değildiler; kendilerine ve milletlerine "müslüman" derlerdi. Resmi hükümet nazarında ise Azeriler Tatarı. Çoktandır başlamış olan Azerbaycan Milli hareketi kendi adını almamıştı. Bu hareket, adsız bir efsane mertebesindeydi. Gazetelerin başlarında "müslüman gazetesi" ismi, okulların levhalarında "Rus-Tatar mektebi" sözleri yazılı idi. Böyle bir durumda "Açık Söz" ilk defa olarak, "Müslüman" ve "Tatar" sözlerini "Türk" sözü ile değiştirmeye girişti ve kendini "Gündelik Türk gazetesidir" diye ilan etti.¹⁹

Bakü milli matbuatın merkezi idi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurucusu Resulzade, devrin tanınmış gazete ve dergilerinden "İrşad", "Terakki", "Füyuzat" ve diğer basılı organlarda etkili yazılar yazıyordu.²⁰

"Açık Söz" gazetesi Türk ademi-merkeziyetçi (Yerinden Yönetim) "Müsavat"(**) fırkasının (partisinin) organı olarak, 1915-1918 yılında yayınlanmış, 725'den fazla sayısı basılmıştır. Gazete, organı olduğu partinin 'Türkleşmek, İslamlaşmak, çağdaşlaşmak'; "Hükümet de halka, toprak da halka" görüşlerini savunurdu. "Açık Söz"e çeşitli zamanlarda M.E.Resulzade, M.E.Abdülazizoğlu, Üzeyir Hacıbeyov, Orucov kardeşler ve H.İbrahim redaktörlük yapmışlardır.²¹

1909 yılında Tahran'da M.E.Resulzade, İran'ın ilk gündelik gazetesi "İrane-nou" gazetesini yayınladı; O, makalelerinde şah rejiminin amansızlığını ve Rus çarizminin Rusyada olduğu gibi İran'da da parlamenter düşüncüyü boğmağa çalışan hilekar siyasetini ifşa eder. 1910 yılında M.E.Resulzade İran Demokratik Partisine girer. Partinin başkanı Seyid Hasan Tağızade onunla ilgili olarak: "Modern Avrupa gazete formatını ilk defa İran'a getiren Resulzade olmuştur" demiştir.²²

M.E.Resultzade 1913 yılında İstanbul'dan Bakü'ye dönmüş ve 1914 yılının Ekim ayının belli zamanlarında "İkbal" gazetesinin baş redaktörü olarak çalışmıştır. Rusya imparatorluğunun egemenliği altında kalan halkımızın (Azerbaycan Türklerinin) ağır hayatından, acı talihinden bahs eden bu gazete 900'den fazla sayı yayınlanmıştır (1912-1915). Milli şüurun uyanmasında, milli hareketin güçlenmesinde rol oynayan bu gazete , Birinci Dünya savaşının etkisi altında, demokratik görüşleri yayan "Açık Söz'e" çevrildi. Gazetenin ilk sayısı 1915 Ekimin 2'sinde Bakü'de yayınlandı. M.E.Resultzade'nin müdürlüğü altında, E.M.Elekberov'un Nikolayevski sokağında bulunan "İkdam" matbaasında basıldı. Gazetenin başlıca amacı, onun 1-Nolu sayısındaki baş makalede kendi ifadesiyle şöyle dile getirilmiştir: "Dehşetlerine tanık olduğumuz büyük savaş, büyük bir gerçek-asrımızın Milliyet asrı olduğunu isbat etti". "Açık Söz" gazetesinin başlığı altında "Gündelik Türk gazetesidir" sözleri yazılıydı. İlk yıllarda gazetenin, dolgun içeriğinde ve konu genişliğinde yazar, gazeteci ve devlet adamı Şefika hanım Efendizade'nin, Ömer Faig'in, Neriman Nerimanov'un, Hüseyin bey Ağayev'in, Hüseyin Cavid'in, Abdulla Şair'in, Mehdi bey Hacıbeyli'nin, Hüseyin Sadık'in, Ahmet Cevad'ın, İbrahim Muharremzade'nin, Tağı Şahbazi'nin vb. hizmetleri büyük olmuştur.

"Açık Söz" ilk sayılarında Rusya'daki sosyal-siyasi gelişmelerle, Azerbaycan'da patlak veren olaylarla ilgili bilgiler vermekte; "Milli Kalkınma ile ve savaşın kötülükleri" ile ilgili yazılar yayınlanmaktaydı.

M.Ali ve M.E.Resultzadeler ile İsa bey Aşurbeyovun, Nikalayevsk sokağındaki 12-Nolu evde bulunan 'Kaspi' elektrikli matbaayı alarak "Açık Söz" idaresinin mülkiyetine geçirdiler ve burada ilk toplu olarak "Çağdaş Kömeyi" (Kardeş Yardımı) dergisini basıma hazırladılar (1917 'da). Bu dergide Hüseyin Cavid'in, Ahmet Cavad'ın, Sabit Manafzade'nin, Ali Nezmi'nin, Memmed Seid Ordubadi'nin, Bedreddin el-Hüseyin'in, Cefer Cabbarzade'nin şiirleri; Abdullah Şairin felsefi karakterli "Bir perdelik drama"sı, M.E.Resultzade'nin, Ahmet Cevdet'in, Seyit Hüseyin'in, Şefika Efendizade'nin, Muhammed Yusuf Caferov'un, Hosrov bey Sultanov'un, Firidun bey Köçerli'nin vs. makaleleri; Abbas Sehhetin, Abdürrehim bey Hakverdiyev'in, Asiya Nerimanova'nın hikayeleri yayınlanmıştır. Bu topluluk 1918 yılının ilk aylarında yayına başlayan ve toplam 4 sayısı yayınlanan "Möhtaclara kömek" (mühtaçlara yardım) gazetesinde de gönülü çalışmalarını devam ettirmiştir.

18 Mart 1918 Bakü'de tüm gazetelerin yayımının son günü oldu. Şaumyan (Ermeni asıllı, daşnaklarla ilişkili bolşevik) tabeliyinde Bakü soviyetinin ordusu bolşevikler yoksullara yardım için burjuvazi ile vatandaş savaşı (İç savaş) perdesi altında katliama başladılar. Bu olay esnasında tarihi yerlerle aynı zamanda gazete ve dergilerin matbaaları yakıldı. Bu devirde "Açık Söz" matbaası'nda yakılmıştı. (Novruz, Turan, matbaaları da saldırıya uğradı).

"Açık Söz" gazetesi 725. sayısından sonra faaliyetini durdurmuş, onun yerine "İstiklal" gazetesi çıkmaya başlamıştı. İlk sayısı 4 Şubat 1919 'da çıktı ve 8-sayfadan ibaret idi. Haftalık bir gazete idi. 42 sayı yayımlandı. Tevîk Fikret'in ünlü; "Millet yoludur, hak yoludur tutduğumuz yol. Ey hak yaşa, ay sevgili millet yaşa, var ol.!" beyti "İstiklal" gazetesinin daimi epigrafı idi.²³

1919 yılında Azerbaycanda 89 gazete ve dergi basılıyordu. Onların 39'u Azerice, 44'ü Rusça ve 6'sı diğer dillerde yayınlanırdı.

Azerbaycan siyasi, edebi sosyal fikirinde gelişen özgürlük ve Milli bağımsızlık her zaman Çar rejiminin karşı koyması ile karşılaşmıştır. Milli matbuat organları ve onların yöneticileri sürekli izlenirdi. "Hayat" gazetesi (1905-1906), "Füyuzat" (1906-1907) dergileri gibi yayın organlarının ideologları Ahmet bey Ağayev ve Ali bey Hüseyinzade 1906-1910 yılında memleketlerinden bu nedenle sürgün edildiler.²⁴

Tanınmış usta gazeteci Ü.Hacıbeyov 1919 Ocağında "Azerbaycan" gazetesinin redaktörü olmuş, gazete 1920 Nisanına kadar onun başkanlığında yayınlanmıştır. Ü.Hacıbeyov daha önce de 1909 yılında Ahmet bey Ağayev (Ahmet Ağaoğlu) Türkiye'ye göç ettikten sonra "Terakki" gazetesini yönetmişti. Aynı zamanda "Hakikat" (1909-1910), "Yeni İkbâl" (1915-1916) gazetelerinin redaktörü olmuştu.²⁵

Azerbaycan parlamentosu 1919 Eylül'ün 30'da "Matbuat hakkında Nizamname"yi kabul etti. "Nizamname"ye göre matbuat organı kurmak için hükümet organlarının hiç bir izni istenmiyordu. Matbuat üzerinde sansür kaldırıldı."Nizamname"ye göre matbuat organı yalnız mahkeme hükmü ile cezaya çarptırılabilirdi.²⁶

1919 Aralığında çıkan "Yeni Dünya" gazetesi 1920 yılına kadar 59 sayı basılmış, basıma biraz ara vermiş, 60. sayısı 24 Nisan 1920 yılında yayınlanmıştır. Bu gazete Sovyet döneminde Azerbaycan Komünist partisinin Merkezi komitesinin ve Bakü şehri parti komitesinin organı idi. Sosyal, siyasal, iktisadi sorunlardan bahsedirdi.²⁷

Özel yayınevlerinin bulunmadığı Azerbaycan'da hükümet tarafından Azerice, Rusça ve başka dillerde çeşitli dergi, kitap ve gazeteler yayınlanır. En çok yüksek tirajı olan dergilerden ikisi Rusça yayımlanan "Literatura Azerbaycana" (Azerbaycan Edebiyatı) ve "Azerbaycanskoye Neftyannoye Khozaystvo" (Azerbaycan Petrol Ekonomisi) ile Azerice yayımlanan "Azerbaycan Gadını"dır (Azerbaycan Kadını'dır).²⁸

25 Aralık 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesinin yayın organı olan "Azatlık" (Hürriyet) gazetesinin ilk sayısı neşredildi.²⁹

Azerbaycan'da Türkoloji (Türklük) araştırmaları çok gelişmiş olup, bütün Sovyet Türkologlarının ortak dergisi olan "Sovetskaya Türkologiya" (Sovyet Türkolojisi) adlı ilmi dergi de Bakü'de yayınlanmaktadır. 21 Ağustos 1956'da Azerbaycan Türkçesi Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi dili ilan edilmiştir.³⁰

Rus şairlerinden Mihail Yureviç Lermantov Azeri aydınlardan Mirze Feteli Akundova, gönderdiği mektupta Azerbaycan Türkçesi için şöyle diyordu : "Azerice öğrenmeye başladım, bu öyle bir dildir ki Asya'da önemlidir, Avrupa'da Fransızcanın önemi gibi (1837).³¹

Azerbaycan Türkçesi edebi bir dil olarak çok canlı ve zengin bir edebiyatın varlığına sahiptir. Azerbaycan Türkçesi Bakü Devlet Üniversitesi ile Bilimler Akamedisinde eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan dışında bile Azerbaycan Türkçesiyle yayın yapan gazete sayısı 1983 verilerine göre Gürcistan'da 5, Ermenistan'da 7, Dağıstan'da 1'dir. Gürcistan'da çıkan gazetelerin birisi Cumhuriyet çapında Tiflis'te; Azeri ve Gürcü dilleri karışımı olan ve Gerdebaniler, Bolşaniler, Dimesniler ve Maruniler tarafından çıkarılan dördü bölge çapında; Ermenistan'daki 7 gazetenin biri Cumhuriyet çapında Eravan'da; 6-sı bölge çapında Emeriya, Vardenez, Kefen, Mesis, Krasnosel'sk ve Ecimizyan'da yayınlanmaktadır. Bu rakamlar 1983 yılından sonra hızlı bir değişim göstermiştir. Azerbaycanda 150'den fazla gazete yayınlanmaktadır.³²

1991 yılının ilk aylarındaki bilgilere göre Azerbaycan'da 78 adet gazete, 63 dergi yayınlanmaktaydı. 1990-91 yıllarında 32 yeni gazete ve 8 yeni dergi yayın izni almıştır ve bu sayı her gün çoğalmaktadır. Ancak okuyucu sayısındaki artış karşılaştırıldığı vakit, okuyucu artışlarının çok düşük bir düzeyde kaldığı görülür.

Bu gazete ve dergi bolluğunda gazetelerin tirajı 950 bin, dergilerin ise 139 bindir. Türkiye'de yayınlanan bazı gazetelerin Azerbaycan'da satışa sunulduğunu da hesaba katarsak bu trajın daha da yükseldiğini söyleyebiliriz.³³

DİPNOTLAR

- 1 İsmayılov, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü,1992, s.221
- 2 *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No:40,Ankara,1991,s.15
- 3 Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, Burak yayınevi, 1994, s.119
- 4 İsmayılov,*a.g.e.*,s.252
- 5 Rezulzade, M.E., *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Bakü, 1994, s.18
- 6 İsmayılov,*a.g.e.*,s.245
- 7 *a.g.e.*, s.252
- 8 *Azerbaycan dizisi*, Sabah gazetesi
- 9 Eliyev, İlrar, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1993, s.240
- 10 Eliyev, *a.g.e.*, s.230
- 11 *a.g.e.*, s.233
- 12 *a.g.e.*, s.234-235
- 13 *a.g.e.*, s.241
- 14 *a.g.e.*, s.259
- 15 *Milli Azerbaycan Hareketi*, a.g.e., s.40
- 16 Akçuraoğlu, Yusuf, *Türk Yılı*, İstanbul,1928,ss.419-431
- 17 Rezulzade,*a.g.e.*,s.100
- 18 Rezulzade,*a.g.e.*,s.19
- 19 *Milli Azerbaycan Hareketi*, a.g.e., s.46
- 20 Elçin, M.E.Rezulzade, *Doğu-Batı*, Bakü,1994, s.8
- 21 Rezulzade,*a.g.e.*,s.101
- 22 İsmayılov,*a.g.e.*,s.245
- 23 Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, *Makalelertoplusu*, Azereşır, 1992, ss.100-107
- 24 *a.g.e.*, s. 117
- 25 *a.g.e.*,ss.125-126
- 26 Elçin, *a.g.e.*, s.9
- 27 Rezulzade,*a.g.e.*,s.104
- 28 *Ana Britannica* (cilt-17)
- 29 Kavuhcu, O.Burak, "*Dünya Türk Gençler Birliği Aylık Bülteni*", Bengü, Sayı10,Yıl1, Ocak 1996, s.5
- 30 Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul,1989, ss.120-122
- 31 Roşal A.A., Yuzbaşev S.N., *Rus Edebiyatı*, 7.Baskı, Bakü,1981,s.67
- 32 Oğan, Sinan, *Azerbaycan İktisadi Bünyesi*, İstanbul, 1992, s.23
- 33 *Respublika Gazetesi*,Bakü,16.3.1991

- * Rusya hakimiyeti devrinde Kafkasya'nın diğer yerleri gibi Azerbaycan da yönetim kolaylığı açısından uygun şekilde guberniyalara (eyaletlere), guberniyalarda kazalara bölünmüşlerdi.
- * Kafkas Azerbaycanının geçmiş yönetim bölgesi aşağıdaki şekildedir:
 - a. Bakü guberniyası; Burası tüm Bakü şehri Cavad, Göyçay, Şamahı, Guba, Lenkaran kezalari dahildir.
 - b. Yelzavetpol (Gence) guberniyası.
 - c. İravan guberniyası.
 - d. Tiflis guberniyası.
 - e. Zakatala kezası.
 - f. Dağıstan bölgesinde Küre ve Samura. (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, a.g.e., s.176)
- ** "Müsavat" Fırgesi Ekim 1911'de Tağı Nağı oğlu Mehmed Emin Resulzade ve Abbas Kazımzade'nin Bakü'de kurdukları siyasi partidir. (Resulzade, a.g.e., s.101)

KAYNAKÇA

- * Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve ötesi*, Burak yayınevi, 1994.
- * Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, *Makaleler toplusu*, Azernesr, 1992.
- * Elçin, M.E. Resulzade, *Doğu-Batı*, Bakü, 1994.
- * Eliyev, İlzar, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1993.
- * İsmayılov, Mahmud, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü, 1992.
- * Kavuhcu, O. Burak, *Dünya Türk Gençler Birliği Aylık bülteni*, Bengü, Şubat 1996.
- * *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği yayınları No:40, Ankara, 1991.
- * Oğan, Sinan, *Azerbaycan İktisadi Bünyesi*, İstanbul, 1992.
- * Roşal A.A., Yuzbaşev S.N., *Rus Edebiyatı*, 7. Baskı, Bakü, 1981.
- * Resulzade, M.E., *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Bakü, 1994
- * *Respublika Gazetesi*, 1991 sayıları.
- * *Sabah gazetesi*, Türki Cumhuriyetleri dizisi 1.
- * Yüksel, İbrahim, *Azerbaycanda Fikir Hayatı ve Basın*, Acar yayınları, İstanbul, 1989.